بنەمای ئابوری سیاسی جۆن ستیوارت میل
سەروەت و سامانەکان نەمرنین

ابراهيم العريس
ئا: لوقمان ڕەئوف

ئەگەرچی میل یەکێکە لەفەیلەسوفەکانی نیوەی دووەمی سەدەی نۆزەهەم، بەلام ئەمە ناکاتە ئەوەی کەلەبوارە جیاوازەکاندا رۆل و جێپەنجەی دیار نەبێت، بەتایبەتی لەبواری تیۆری سودگەرایی، ئەگەرچی پێشتر باسی لێکرابوو، بەلام ئەوە میل بوو توانی ئەم بنەمایە بۆ ئەم تیۆرە دابرێژێت.

بەگشتی میل بەفەیلەسوفێکی گەورە ودیاری ئینگلیزی لەزانستی لۆژیك و پەیرەوەکانی (مناهج) لێکۆڵینەوەی زانستی دادەنرێت، لەگەڵا ئەوەشدا بەخاوەنی تیۆری سودگەرایی دادەنرێت، لەگەڵا ئەمانەشدا ئەم روانینانە ناتەواون بۆ میل، چونکە بەشداریکردنەکانی میل تەنها لە فەلسەفەدا نەبووە، بەو ئەندازەی لەرێرەوی پێشبرکێی ئابوری سیاسیدا هەیبووە، لەبەرامبەریشدا ئەگەر ئامارێك بۆ کتێبە فەلسەفیەکانی بکەین، دەگەینە ئەوەی کەئەم بۆچوونە دروستە.

لەراستیدا لەبواری ئابوریشدا ئەو کارانەی کەکردوە، لەسەر بنەمای فەلسەفە بوون، هەروەك مارکس و ماکس فیبەر، بەوەی لەگەڵا ئابوریدا تێکەڵکرد، بەلام بنەمای بەشداریکردنیان ئابوری بەرزتر دەکاتەوە وەك فەلسەفە، بەواتایەکی تر دەتوانین بڵێین وایان لەفەلسەفەکرد کەببێتە پەیرەوێك بۆ تێگەیشتن لەئابوری و قوڵبوونەوە تێدا.

لەکتێبی (بنەمای ئابوری سیاسی) کەلەساڵی (١٨٤٨) بلاوکراوەتەوە، واتە لەناو ئەو باهۆزەی بزوتنەوە شۆرشگیرەیەکان کەئەوروپای گرتەوە، بەوەی ئایدلۆژیا بۆ یەکەمجار لەمێژوی شۆرشەکاندا لایدا و جێگەی بۆ زاراوەی ئابوری کردەوەو بەمەش رۆڵێکی گرنگی لەهاندانی جەماوەردا لەشۆرشە رادیکالیەکاندا گیرا.

لەم کتێبەدا ستیوارت میل لوژیکی فەلسەفی بەکارهێناوە بۆئەوەی وێنەی تویشو و رێرەوی مێژوویی تیۆرە ئابوریەکانی بکێشێت، ئەوەی جێگەی بایەخە لەم کتێبەدا ئەوەیەکە میل توانیویەتی ئەو بیروبۆچون وتیۆریایانە کۆبکاتەوە کەدەتوانرا پێشتر کۆبکرێنەوە، بەمەش لەیەك سەرچاوەدا دەیبینین، بەپشت بەستن بە(سمیپ، ریکاردۆ) کەئاوئاهەنگە لەگەڵا پشتگیرییەکان، تاوەکو مالتۆس (کەبەردەوام نەفرەت لێکرابوو لەلایەن پێشکەوتنخوازەکانەوە، بەهۆی ئەوە، تێگەیشتنە سەرکوتکەرانەوە لەزیادبوونی دانیشتوان لەتیۆرەکانیدا) کەوایە میل پشتی بەو سێ نوسەرە لەیەك کاتدا بەستوە، لەکۆتایشدا بێگومان خاوەن تایبەتمەندی پێشکەوتنی و سۆسیالیستیە.

لە و چوارچێوەیەشدایە کەلێکۆڵەران وایدەبینن ئەگەر (سمیپ، ریکاردۆ، مالتۆس) کانگای زانستی لێکۆڵینەوەکانی ستیوارت میلیان دروستکردبێت، ئەوا کاریگەری سیانەی تری (سان سیمیۆن، برۆدۆن، فورییە)یشی لەسەرە.

لێرەوە کتێبی (بنەماکانی ئابوری سیاسی) وەك پێکهاتەیەکی داهێنەرانەیە بۆ کورتکردنەوەی هەموو بیری ئابوری، کە لەسەربنەمای چەمکی پێشکەوتن وەستاوە، لەگەڵا ئەمەشدا لای میل ئەم پێشکەوتنە سنوردارەو ئەم سنورداریەشی ناوناوە (شوێنی بەستو)، چونکە میل پێیوایە پێشکەوتن چەندێك پێشکەوتن و خێرایی، یان هێواشی هەبێت، پێویستە رۆژێك هەر بووەستێت، بۆئەوەی شوێنەکە لەبەردەم ئەم شوێنە، یان مەملەکەتە جێگیرە بەستوە سنوردارەدا چۆل بکات، ژمارەی دانیشتوان (لێرەدا کاریگەری مالتۆسی لەسەرە) بۆئەوەی ئەو باوەرە لای دانیشتوان دروستبکات، مادام پێداویستی و بەرهەمەکان سنوردارن.

کەوایە بنچینەی بیری ئابوری سیاسی میل لەسەر دوو رێرەو کەهەریەکەیان پریتیە لەسیانەیی(سمیپ، ریکاردۆ، مالتۆس)، هەروەها لەگەڵا سیانەیی (سان سیمون، برۆدۆن، فورییە) لەیەکەمیاندا چەمکی بەرهەمهێنان و ئالوێر، یاسای سودمەندی کەسی و ململانێی ئازاد، ئاستی نزمی بەکرێدان، مەسەلەی عەقاری، بەلام لەدوانەیی دووەمدا سودی رەنگرێژی تیۆریەکەی پێکردە بەشێوەیەکی بنچینەیی دژی چەمکی خاوەنداریەتی تایبەتی بوو، چونکە ئەمە هۆکاری ناوەندە بۆ بەرهەمی ناشەرعی و هیچ پاساوێکی نییە، بەمەش گەیشتینە رەفز کردنەوەی بیری میراتگەری، لەبنچینەشدا بۆ ئاستێکی بیری کەهەموو شتێك لەسەر بنەمای یەکسانی سەرەتایی و بنچینەیی پێش مێژوی مرۆڤایەتی دەبەستێتەوە.

نوسەر پێیوایە زەوی بۆ نمونە بەرهەمی هیچ کارێك نییە، بەلکو دیاری

سروشتە، بۆ هیچ کەسێك نییە بێتە خاوەنی، مەگەر بەزۆر و دەسەڵان نەبێت، ئەگەر لێرەدا ستیوارت میل بچێتە سیاقی ئەم ناوچەیەوە، دەمانگەیەنێتە فراوانبوون لە لێکۆڵینەوەی ئێستاتێکی –رەق–دینامێکی، جوڵاوی ئابوری، هەر ئەم لێکۆلینەوەیەش بەرەو تیۆری (دەولەتی بەستو) برد، ئەم تیۆرەش بەپێی لێکۆڵەران بەشێکی زۆر رەسەن و سەرەکی لەکۆی گشتی کارەکانی پێکدەهێنێت.

لێرەدا ستیوارت میل بەتەواوی لەدژی ریکاردۆ دەوەستێتەوە، لێکۆڵەرێکە لەجیهان کەروانینێکی ئاکاری و کۆمەلایەتی گشتی ، یان کۆیی هەیە، واتە دژی جیهانی ریکاردۆیە کەبەتەنها یاری بەرژەوەندی ئابوری دەیجولێنێت، ئەگەر کار لەسەر مەسەلەی مەعریفەی مەبەستەکان(معرفە الغایات)، جۆن ستیوارت میل بکرێت، کەکۆمەڵگەکان بەرەو پیری دەچن و پێشدەکەون، بۆ هەر سنورێکیش بۆی هەیە پێشکەوتنی ئابوری لەرابەریەتێکردنیدا بگاتە کۆمەڵگە، ئەمەش دەبێتە هۆی دەرخستنی باروگوزەرانی کۆمەلگەکان، کاتێك پێشکەوتنێکی بێرەهمانە دەگاتە کۆتایی، ئیدی لەدوای ئەمە پێش ناکەوێت، وەلامدانەوەی بەپێی روانینیتی لەسەر(دەولەتی بەستو) کەلەکۆتایی شیکاریکردنەکەدا بە(قۆناغی کۆتایی) و (کورتە، یان پوختەی سروشت)ی دەزانێت، لەکاتێکدا (دەولەتی تازەپێشگەیشتوو کەهەنگاوی بۆ پێشەوەناوە)، لەگەڵا ئەوەی ستیوارت میل لێرەدا پێماندەلێت((بەروبوومەکان لەکۆتاییدا دیاریکراون) ئەمەش واتە کەلەکەبوون و زیادکردنی سنوردان بەهۆی سروشتی کارەکەوە، یان سنورداری خودی گۆی زەوی، لەگەڵا ئەوەی لێکۆڵەران وای نابینن، ئەم واقیعەی کە ستیوارت میل بەو ئاسانیە وەسفی دەکات، لەوانەیە واقیعێکی رەشبین بێت، بەڵکو بەپێچەوانەوە ئەو واقیعیەیە کەدیاریدەکات مامەلەی لەگەلدا بکەین، بەدەستێك–لە(دەولەت پێشدەکەوێت ، بەپێی ئاکامی کارە کەنابێت بمێنێتەوە بۆ هەتاهەتایی، بەلام مرۆیی بوون بەهۆی کاری ئەم واقیعەوە لەتوانایدا نییە لەبەدبەختی رابکات). (لەرووی تیۆرياييەوە لەچاوەروانی لەئاکامی ئەم واقیعە حەتمیە)دایە مەگەر بەرێکخستنی خۆی نەبێت، ئەم رێکخستنەش ئەوەیە کەلای ستیوارت میل روودەدات، بەدوور لە وێنە خراپەی کەدەتوانین ئێمە بیبینین، لەرێگەی ئەو وەسفەی کەبۆ واقیعی کارەکانی دەکات، چارەسەری گونجاو لێرەدا هەلدەستێت بە(رێکخستنی دەولەتی بەستوو)، رێکخستن لەیەك کاتدا شمولی رێکخستنی دانیشتوان و رێکخستنی بەرهەم دەکات.

سەبارەت بەدانیشتوان بانگەشە بۆ ئەوە دەکات، کەبەرەو بارێك دەچێت کەتێیدا ژمارەی ئەندامانی نەوەکانی دواتر پێویستن ، واتە نەزۆرن، نە کەمن، بۆ جێگرتنەوەی شوێنی ئەندامانی نەوەکانی پێشوو کەلەسەری رۆشتون. ئەم رێکخستنەی دانیشتوانیش ئەوە لەخۆدەگرێت، کەرونەدانی زیادەی مەترسیدار لەژمارەی دبەکاربەران کەچاوەرێ لەکۆمەلگە دەکرێ، تەغزیەی بکات، بەلام سەبارەت بەرێکخستنی بەرهەم ستیوارت میل لەچەمکە سۆسیالیستیەکانەوە دەستپێدەکات، ئەگەرچی تا ئاستێکش کەمێك ئالۆزیش بن، داوا دەکات کەپێویستە کارمەندان لە(دەولەتی بەستوو)دا هەستن، بەدابەشکردنی بەرهەم بەشێوەیەکی دادپەروەرانە لەنێوان چینە کۆمەلایەتیەکاندا، ئاشکرایە جۆن ستیوارت میل لەبیرکردنەوەدا توباوی نەبووە، بەلکو واقیعی بووە، یەکێکە لەلێکۆڵەرەکانی ئابوری و لەم بوارەشدا لەسەردەمێکدا، سودی زۆری لەکۆمپانیای هندی رۆژهەلاتی وەرگرتوە، جگەلەمەش فەیلەسوفێکە کاتێك تەمەنی (١٢) سالان بووە ئەرستۆو هۆبزی خوێندوە ، ئەمەش پێگەیەکی فکری باشی بۆ بنیادنانەوە، دواتر لەسەر ئەم بنەمایە کاری لەسەر بواری ئابوری لەروانگەی هەریەکە لەبنتام و ریکاردۆ کردوە.

سەرچاوە:

رۆژنامەی (الحیاه) ٢٠١٢/١٢/٣٠

والا
ئاپدیا
گۆڤارێکی فکریی وەرزانەیە
جارێک دەردەچێت
ژمارە(٣٧)
شوباتی٢٠١٣ سالی هەشتەم